

STANISŁAWA OPALIŃSKA, EWA ŚNIEŻYŃSKA-STOLOT

POMNIKI KRAKOWA MAKSYMILIANA I STANISŁAWA
CERCHÓW Z TEKSTEM FELIKSA KOPERY
W 110 ROCZNICĘ WYDAWNICTWA

Wśród licznych wydawnictw dotyczących zabytków, które wychodziły w Krakowie w 1. i 2. połowie XIX i na początku następnego stulecia, wyjątkowe miejsce, pod względem rozmachu, objętości i wysokiego jak na owe czasy poziomu edytorskiego, zajmują trzy tomy *Pomników Krakowa*, które wydawano w formie zeszytów między rokiem 1900 a 1904¹. Autorami rysunków byli Cerchowie, ojciec i syn, Maksymilian (1818–1907) i Stanisław (1867–1919). Tekst, który był pierwszą polską historią sztuki napisał, nieco młodszy od Stanisława, Feliks Kopera (1871–1952).

Cerchowie to mieszczańska rodzina włoska, notowana w Krakowie od początku wieku XVIII, z której pochodził także Ezechiel Cercha (około 1790–1820), miniaturzysta i skrzypek koncertmistrz, wuj Maksymiliana².

¹ Z. Vogel, *Zbiór widoków sławniejszych pamiątek narodowych jako to: zwalisk, zamków, świątyń, nadgrobków, starożytnych budowli i miejsc pamiętnych w Polsce*, Warszawa 1806; J. Bartoszewicz, *Kościół warszawskie rzymskokatolickie opisane pod względem historycznym*, Warszawa 1855 (z drzeworytami Michała Storkmana); E. Śnieżyńska-Stolot, *Zabytki Krakowa w rysunkach Maksymiliana Cerchy*, Rocznik Krakowski XXXIX, 1965, s. 99–105.

² W roku 1702 Maciej Cercha mydlarz i jego żona Salomea są właścicielami domu przy ul. Floriańskiej 49. W roku 1769 kamienica ta jest własnością Józefa Cerchy mydlarza i jego syna Filipa. Józef Cercha był także właścicielem domu przy ul. Floriańskiej 45, który od 1788 należał do Filipa i Barbary Cerchów (A. Chmiel, *Domy krakowskie ulica Floryańska*, cz. I, Kraków 1917, s. 156, 175). Józef Cercha był ponadto od około 1770 do 1791 właścicielem domów przy ul. Floriańskiej 22 i 32 (A. Chmiel, *Domy...*, cz. II, 98, 140). Syn Filipa Feliks został wyzwolony na czeladnika zegarmistrzowskiego w roku 1808, w roku 1811 wziął ślub z Marianną z Jordanów, a w roku 1828 pełnił w cechu zegarmistrzowskim funkcję podstarszego. Akta cechu zegarmistrzowskiego, Archiwum Narodowe w Krakowie (cyt. dalej Arch. Narod.) 3166, s. 119. Synem Feliksa i Marianny z Jordanów był Maksymilian Cercha, a jego braćmi byli: Kajetan zegarmistrz, który brał udział w powstaniu na Węgrzech w roku 1848, więziony był przez Austriaków w Kufsteinie, Leon właściciel cukierni Rynek Główny 7 (dawna kamienica włoska) i Teofil kupiec w Końskich. Bratem Feliksa był Ezechiel Cercha miniaturzysta i skrzypek. Uczniami Ezechiela Cerchy byli: Antoni Oleszczyński i Wojciech Korneli

Maksymilian Cercha uczył się w Szkole Rysunków i Malarstwa przy Instytucie Technicznym pod kierunkiem Wojciecha Korneli Stattlera, Jana Nepomucena Bizańskiego, Karola Ceptowskiego i Jana Nepomucena Głowackiego³. Pracował jako nauczyciel rysunków w szkołach Św. Floriana (1843–1844), ss. prezentek, św. Scholastyki (1855/1856), klasztornej szkole w Staniątkach (1859–1863) oraz w szkole Św. Barbary przekształconej w roku 1873 w Szkołę Wydziałową Męską im. Św. Jana Kantego, na Smoleńsku⁴. Około roku 1850 kierował Zakładem artystyczno-litograficznym Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, a w latach 1852–1860 miał własny zakład litograficzny⁵. Ponadto opracowywał podręczniki do nauki rysunków i należał do Towarzystwa Pedagogicznego, które propagowało program nauczania rysunków⁶. Brał także udział w nielicznych wówczas wystawach sztuki. W roku 1842 na *Wystawie publicznej wyrobów i płodów krajowych krakowskich* wystawił rzeźbę gipsową, a na pierwszej wielkiej wystawie sztuki polskiej w Krakowie w roku 1887 „rysunki z pomników Krakowa”, a więc nagrobki Zofii Bonerowej, Filipa Kallimacha, Michała Giedroycia, Fryderyka Jagiellończyka, Piotra Kmity st., Piotra Salomona oraz *Drzwi do kaplicy Wazów* i otrzymał nagrodę komitetu wystawy w postaci medalu z brązu (wł. rodziny)⁷. Na *Powszechnej Wystawie Krajowej we Lwowie 1894*, wystawił rysunki: *Ołtarz Wita Stwosza* oraz *Pomnik Fryderyka Jagiellończyka*⁸.

Stattler. Zachowała się niewielka ilość miniatur malowanych przez Ezechiela (Portret Józefa Zakulskiego, Muzeum Narodowe w Krakowie, cyt. dalej: MNK III min. 14), ostatnio dwie pojawiły się na aukcji internetowej. List Józefa Łepkowskiego do E. Rastawieckiego, 31 lipiec 1849 (Arch. Narod. GK-1). E. Rastawiecki, *Słownik malarzy polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających*, I, 1850, s. 85; W. Batowski, M. Treter, *Wystawa miniatur i sylwetek we Lwowie 1912*, s. 18, 58, poz. 231, 232; K. Buczkowski, *Wystawa miniatur we wnętrzach pałacu hr. Pusłowskich*, Kraków 1939, poz. 254; H. Melbechowska-Luty, *Cercha Ezechel, Słownik artystów polskich*, I, 1971, s. 302.

³ E. Śnieżyńska-Stolot, *Zabytki...*, s. 99–105; też, *Cercha Maksymilian [w:] Słownik artystów polskich i w Polsce działających I*, Wrocław 1971, s. 302–303.

⁴ R. Gąsior, T. Matuła, *Szkola siostr prezentek w Krakowie w latach 1627–1918*, s. 341.

⁵ *Ruch obecny malarstwa [w:] Pamiętnik Sztuk Pięknych*, red. B. Podczaszyński, 1850–1854, s. 173: wymieniony jest M. Cercha „nauczyciel rysunków przy Szkole Wydziałowej, ma litografię Tow. Naukowego najlepszą w Krakowie, cechuje go dokładność rysunku, podobieństwo w portretach”. „Tablica fundacyjna uniwersytetu” litografia M. Cerchy, 1851 (Arch. Narod. 29/1548, 122).

⁶ M. Cercha, *Początki rysowania [w:] S. Szklarski, Księgozbiorek naukowy dla miejskich i wiejskich dzieci*, cz. IV, VII, X, Kraków 1867–1868, zawiera 24 wzory rysunków; tenże, *Wzory nauki rysunków dla szkół ludowych ułożone i wydane przez Maksymiliana Cerchę profesora rysunków przy seminarium żeńskim w Krakowie 1872*. Dział 1, poszt I–III, Dział 2, poszt I–III, zawiera 36 tablic z wzorami rysunków; K. Dormus, *Rozwój form wychowania estetycznego i nauczania rysunków w Krakowie w latach 1850–1914*, Warszawa 1998, s. 115. Autorka nie zna wymienionych prac Maksymiliana Cerchy, ponadto pomyliła jego imię.

⁷ Arch. Narod. 29/1548: 201, 280, 462, 775, 787.

⁸ *Wystawa publiczna wyrobów i płodów krajowych krakowskich 1842* (Wykaz przedmiotów oddanych na wystawę); *Katalog ilustrowany I wielkiej wystawy sztuki polskiej w Krakowie 1887*, s. 18; *Powszechna Wystawa Krajowa we Lwowie 1894*, s. 641. Arch. Narod. 29/1548: 289, 462.

Cerchowcie, mimo włoskie pochodzenia, byli rodziną zasymilowaną, w pełni uczestniczącą w życiu kulturalnym Krakowa 2. połowy wieku XIX, przepelnionym romantycznym kultem „ojczystych pamiątek”, tradycji starożytności i patriotyzmu historycznego⁹. Maksymilian należał do tych malarzy, którzy wstrząśnięci pożarem Krakowa w roku 1850, czasem z narażeniem życia prowadzili rysunkową inwentaryzację zabytków krakowskich, bowiem rysując w roku 1853 i 1855 wnętrze kościoła dominikanów po spaleniu, zamieszczone w *Pomnikach Krakowa*, omal nie uległ wypadkowi (Ryc. 1, 2)¹⁰. Ponadto współpracował z Oddziałem Archeologii i Sztuk Pięknych Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, którego celem było gromadzenie materiałów do dziejów sztuki „w rozprawach lub rysunkach, lub fotografiach”¹¹.

Stanisław Cercha był trzecim dzieckiem Maksymiliana i Leokadii z Burdzińskich, której matka Anastazja Czencz, także pochodziła z rodziny włoskiej osiadłej w Polsce. Leokadia Cerchowa należała do kobiet wykształconych, ukończyła seminarium nauczycielskie dla kobiet, razem z mężem prowadziła pensję dla pań pod nazwą Zakład wychowawczo-naukowy, a także była dyrektorka X Szkoły Ludowej Pięcioklasowej im. św. Jadwigi, która mieściła się na ul. Stolarskiej.

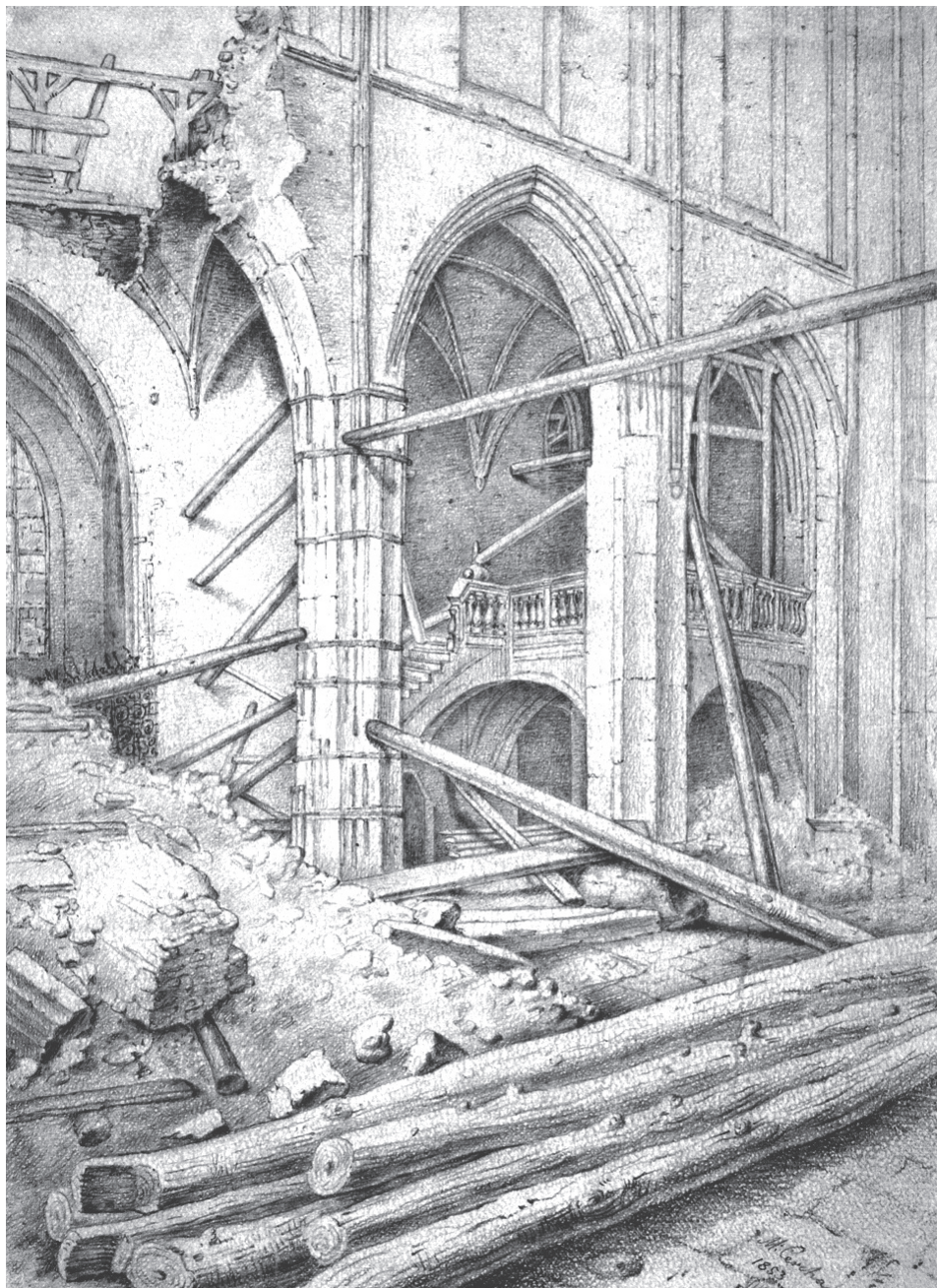
Stanisław w roku 1880 uczył się w gimnazjum Św. Anny, ale już w roku 1881 rozpoczął naukę, która trwała do roku 1889¹² w Akademii Sztuk Pięknych. Był uczniem Feliksa Szynalewskiego, Izydora Jabłońskiego, Floriana Cynka i Leopolda Löfflera. Historii sztuki uczył go Władysław Łuszczkiewicz w latach 1884–1887, a wyróżniał się bardzo dobrą oceną z tego przedmiotu. W latach 1889–1891 studiował malarstwo w Monachium, w szkole Antona Ažbego, gdzie następnie został zatrudniony (1891–1896). W roku 1908 przebywał w Paryżu. Obrazy swoje, głównie portrety, wystawiał w Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie (1897) i w galerii Aleksandra Krywulca w Warszawie (1898), a na Powszechnej Wystawie Krajowej we Lwowie w roku 1894 otrzymał brązowy medal za portret ojca

⁹ Kolonia włoska datowana jest w Krakowie od wieku XVI. Już pod koniec wieku XVIII Włosi zaczęli wyjeżdżać z Krakowa do Warszawy, jak to uczynił w roku 1808 Ezechiel Cercha. Bractwo włoskie lub kongregacja już w roku 1764 przestało skupiać Włochów, a w roku 1796 w zebraniach brało udział zaledwie 12 braci. W roku 1808 kongregacja nosi nazwę „dawnej włoskiej teraz kupieckiej”. S. Tomkowicz, *Włoscy kupcy w Krakowie w XVII i XVIII wieku*, Rocznik Krakowski III, 1900, s. 12, 25.

¹⁰ Rysunki w zbiorach: MNK III r. a. 440, Muzeum Historyczne m. Krakowa (dalej cyt.: MHK) 1997 – VIII.

¹¹ D. Rederowa, *Z dziejów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego 1815–1872*, Kraków 1998, s. 245; K. Dormus, dz. cyt., s. 24.

¹² *Sprawozdanie dyrektora c.k. gimnazjum nowodworskiego czyli św. Anny w Krakowie, 1880*, Arch. Narod., sygn. 2998; J. Leniek, *Księga pamiątkowa ku czci jubileuszu trzechsetletniej rocznicy założenia gimnazjum Św. Anny, 1888; 1881–1888*; Szkoła Sztuk Pięknych w Krakowie. Wykaz Świadczeń 1881–1888; *Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie 1816–1895*, red. J. E. Dutkiewicz, Wrocław 1959, s. 218, przyp. 66.

Ryc. 1. Maksymilian Cercha, Wnętrze kościoła dominikanów po zawaleniu się sklepienia, rys. 1853.
MNK III r.a. 440

Ryc. 2. Maksymilian Cercha, Wnętrze kościoła dominikanów po zawaleniu się sklepienia, rys. 1855.
MHK 1997-VIII

rysującego nagrobki krakowskie (fot. 1)¹³. Stanisław miał szerokie zainteresowania w zakresie archeologii, etnologii i historii sztuki¹⁴. Prowadził badania archeologiczne oraz inwentaryzował zabytki, co rozpoczęło się jeszcze w czasie studiów malarskich¹⁵. Przedmioty znalezione w czasie wykopalisk przekazywał do Gabinetu Archeologicznego (obecnie Muzeum UJ), założonego przez Józefa Łepkowskiego, z którym współpracował jego ojciec¹⁶. Był członkiem wielu towarzystw naukowych, m.in. Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa i Towarzystwa Opieki nad Polskimi Zabytkami Sztuki i Kultury w Krakowie. Współpracował z Komisją Antropologiczno-Archeologiczną Akademii, a w latach 1900–1911 był członkiem Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce AU i brał czynny udział w posiedzeniach tej komisji. Był także autorem wielu artykułów i opracowań z zakresu historii sztuki i etnologii. W roku 1910 był głównym organizatorem wystawy „Kraków w latach 1800–1866”, w odnowionych salach archiwum miejskiego przy ul. Siennej 16, gdzie znalazło się 30 widoków Krakowa wykonanych przez jego ojca Maksymiliana, a wcześniej także współorganizatorem wystawy twórczości Michała Stachowicza w Sukiennicach¹⁷.

Feliks Kopera (1871–1952) jest osobą w Krakowie powszechnie znaną jako długoletni dyrektor Muzeum Narodowego w Krakowie, studiował historię, historię sztuki, filologię słowiańską i romańską, interesował się sztuką średniowieczną i re-

¹³ Listy S. Cerchy: do Towarzystwa Przyjaciół Sztuki Pięknych, 14 XII 1897, Biblioteka Jagiellońska, rkps 6037 III; 11 luty 1898: „Zrobiłem dobry początek, bo za mną ruszyło kilku młodych malarzy do Warszawy. Bawi tu także p. [Aleksander] Augustynowicz... Zachodzę tylko do Krywulta, gdzie wystawię kilka znanych już w Krakowie portretów...”. Dyplom, MNK, Dz. VIII-A, Rkps 547/2. E. Śnieżyńska-Stolot, *Stanisław Cercha* [w:] *Słownik artystów polskich i w Polsce działających I*, Wrocław 1971, s. 303–304; *Artyści ze szkoły Jana Matejki, Wystawa jubileuszowa w 80. rocznicę restrykcji Muzeum Śląskiego w Katowicach, luty–kwiecień 2004*, s. 55–57; U. Kozakowska-Zauch, *Szkola ślepego naśladownictwa*, „Gazeta Antykwaryczna” 2004, s. 59.

¹⁴ E. Śnieżyńska-Stolot, *Stanisława Cercha (1867–1919), Malarz, historyk sztuki, etnograf amator* [w:] *Etnografowie i ludoznawcy. Sylwetki, szkice biograficzne*, I, Kraków 2002, s. 36–37; też, *Stanisław Cercha zapomniany historyk sztuki*, Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie, R. LIX: 2014.

¹⁵ Jeszcze z czasie studiów Stanisław Cercha brał udział w wycieczkach organizowanych przez Władysława Łuszczkiewicza: 1884 Łazany, 1885 Dziekanowice, 1889 Stary Sącz. W latach 1891–1899 zbierał materiały etnologiczne i inwentaryzował zabytki w Przebieczanach, Łopusznej; 1897–1898 w Dolinie koło Horodzieja, Daszkówce (pow. bychowski, Białoruś); 1903 w Wilnie; 1907 i 1910 Sosnowicy (woj. lubelskie); 1908 w Zakopanym.

¹⁶ S. Cercha, *Poszukiwania archeologiczne w guberni mohilewskiej w powiatach rohaczewskim, bychowskim i mohilewskim dokonane w latach 1892–1894*, Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne I, 1896, Dział I, s. 95–108, Tab. I; W. Bieńkowski, *Jak powstało Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa?* [w:] *Ludzie, którzy umiłowali Kraków*, Kraków 1997, s. 13.

¹⁷ E. Świejkowski, *Katalog malowideł, rysunków, sztychów i litografii Michała Stachowicza wystawionych w salach Sukiennic staraniem Towarzystwa miłośników historii i zabytków Krakowa*, Kraków 1901; S. Cercha, *Katalog wystawy widoków starego Krakowa*, Kraków 1910; A. Bochnak, K. Pieradzka, *Czterdziestolecie działalności Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa 1897–1937*, Kraków, s. 67; W. Bieńkowski, *Strażnicy dziejów miasta narodowej pamięci, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa w latach 1896–1996*, Kraków 1997, s. 85.

nesansową, był członkiem wielu towarzystw naukowych w tym Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce AU, autorem około 30 artykułów, m.in. wraz z Stanisławem Cerchą napisał książkę *Nadworny rzeźbiarz króla Zygmunta Starego Giovanni Cini ze Sieny i jego dzieła w Polsce*, wydaną w roku 1916 nakładem J. Czerneckiego¹⁸. Jak pisał Stanisław Tomkowicz, Kopera pisząc tekst do *Pomników Krakowa* „umyślił [...] dać w zarysie rodzaj popularnego kursu historii sztuki ery chrześcijańskiej”¹⁹.

Pomysł publikowania rysunków nagrobków krakowskich zainicjował Maksymilian Cercha już w 2. połowie lat 40., kiedy to miał namówić Józefa Lępkowskiego do wydawania zeszytów pod nazwą *Starożytności i pomniki Krakowa*, drukowanych w Krakowie w księgarni Juliusza Wildta, w roku 1847²⁰. Zeszytów tych wyszło zaledwie siedem, a zostały umieszczone w nich następujące rysunki Maksymiliana: nagrobek Wawrzyńca Spytka Jordana (z. 1), *Ogrojec Stwosza* (z. 2) oraz *Uczta u Heroda*, fragment ołtarza w kościele Św. Floriana (z. 6), niektóre wykonane w litografii K. Balickiego²¹. Maksymilian publikował litografie według swoich rysunków także w Roczniku Towarzystwa Naukowego (Oddział Archeologii i Sztuk Pięknych)²².

Zbiór rysunków Maksymiliana, który ciągle się powiększał, zamierzał wydać Jerzy Henryk Lubomirski (1817–1872) z Przeworska, poseł na sejm galicyjski, kurator Ossolineum, prezes Oddziału Archeologii i Sztuk Pięknych Krakowskiego Towarzystwa Naukowego „[...] ale śmierć nie dozwoliła mu urzeczywistnić zamiaru”²³.

Prace nad wydaniem *Pomników Krakowa* rozpoczęły się w lipcu 1899 jak wynika z listu Leokadii Cerchowej, która pisze, że Stanisław „uzyskał pożyczkę bezprocentową i bezterminową w sumie 4 tysięcy rs. Rachuje, że gdy będzie miał 500 prenumeratorów pokryje kosztą wydawnictwa”, a praca została zaplanowana na „dwa do trzech lat”²⁴. Wydawnictwo miało wychodzić w formie zeszytów, z których pierwszy miał się ukazać przed końcem 1899. „Opis da Kopera” – pisała Cerchowa, ale ponieważ przebywa na stypendium w Petersburgu, więc muszą czekać do jego powrotu²⁵.

Z listu nie wynika, kto udzielił Stanisławowi pożyczki, ale we wstępie do *Pomników Krakowa* wspomina on, że wydawnictwo było także subwencionowane przez

¹⁸ D. Błońska, *Feliks Kopera (1871–1925). Menadżer kultury, naukowiec i dydaktyk. W 60 rocznicę śmierci*, Rozprawy Muzeum Narodowego w Krakowie S.N. V, 2012, s. 318–328.

¹⁹ S. Tomkowicz, *Cerchów i Kopery Pomniki Krakowa*, „Czas” LIII nr 267, 30 X 1900. List Leokadii z Burdzińskich Cerchowej, Kraków b. daty. Patrz Aneks.

²⁰ S. Cercha, *Od redakcji*, 20 03 1904, *Pomniki Krakowa I*; J. A. Ostrowski, *Józef Aleksander Lępkowski (1826–1894)*, Zeszyty Naukowe UJ, Opuscula Musealia VIII, 1996, s. 9.

²¹ Arch. Narod. 29/1548: 219, 725; B-III-391; MHK 267-VIII, 325-VIII, 726-VIII.

²² Nagrobek Pakosława z Jędrzejowa, Rocznik Tow. Nauk. Krak. 125; Arch. Narod. B-III-409; 29/1548, 323.

²³ S. Cercha, *Od redakcji...*

²⁴ List Leokadii z Burdzińskich Cerchowej, Kraków 6 VII 1899. Patrz Aneks.

²⁵ Tamże.

Prospekt
wydawnictwa

„Pomniki Krakowa”
Maksymiliana i Stanisława Cerchów

z tekstem
Dra Feliksa Koperę.

Słynie wśród swoich i obcych starożytny Kraków skar-
bami nagromadzonych w nim zabytków przeszłości
Jasniejszą wśród nich okazy twórczości artystycznej
od początków sztuki chrześcijańskiej, od romanizmu, aż do
ostatnich lat okresu bieżącego, tak iż dzieje pomników mia-
sta Krakowa są, rzec można, historją głównych prądów
i zwrotów rozwoju sztuki wogóle.

Pomiędzy pamiątkami grodu pod Wawelem, wśród
płodów natchnienia wcześniej od nas wykształconych ple-
mion, ograniczonych jeszcze promieniami zachodzącego słońca
dłoby klasycznej, widnieją także dzieła z piętnem samodziel-
ności i odrębności, twory mistrzów krajowych, którzy
potrafili kunsztu zagraniczne na grunt nasz przeszczepić.

Podjęte przez nas wydawnictwo „Pomników Krakowa”,
stanowiących jeden z głównych zrębów historii cywilizacji
polskiej, uwydatniając rysunkiem i tekstem opisowym ich
charakter i znaczenie, dostarczy pojęcia o rodzaju i kie-
runku artystycznego życia naszego i wykaże, gdzie i jak
przebiegają się w nim prądy twórczości czysto polskiej.

Tekst, objaśniający „Pomniki Krakowa”, opracowany
przez dra **Feliksa Koperę**, sumiennego badacza tej
dziedziny wiedzy, będzie nie tylko naukowy, lecz i możliwie
popularny.

Główną i najważniejszą część wydawnictwa stanowi-
 będą reprodukcje zabytków tak w cynkotypach, jak w fo-
totypach kolorowych, wykonywanych w pierwszorzędnym
zakładach specjalnych. Liczba ich dosięgnie 1000. Odtwa-
rzane będą one głównie z rysunków artysty malarza **Ma-
ksymiliana Cerchy**, który całe swe życie poświęcił
upamiętnieniu i ocaleniu zabytków sztuki krakowskiej. Część
rysunków jest dziełem syna jego, art. malarza **Stanisława
Cerchy**. Zdjęć fotograficznych i ich kopij mniej będzie

wydawnictwie, bo gdzie chodzi o pi-
etyczne i dokładne uwydatnienie wszelkich
sztuki, tam potrzeba nie mechanicznego
odtworzenia, wykonanego umysłem i r-
w biegu linii i w grze światła i cieni
co gienjusz twórcy chciał wyrazić i wi-
Rozpisywanie się o wartości i po-
„Pomników Krakowa” uważamy za złe
nie zna i nie odczuwa potrzeby, aby te
naszego, te zabytki naszej ośmiowiekow-
szły zebrane razem we wspaniałem wy-
dane to tem bardziej, że część pewna t-
giem czasu już bezpowrotnie znikła i j-
ich podobizny zachowały się w rysun-
Maksymiliana Cerchy.

Zbiór taki w całości niewątpliwie
milośnika zabytków sztuki ojczystej, je-
będzie jedyne u nas źródło pełne wartości
badaczy przy studjach nad historją sztuki, przemysłu
artystycznego i historją naszej cywilizacji.

Zawiadomienie nasze o wydawnictwie „Pomników
Krakowa” nie jest pierwszą już odezwą. Zamiar nasz znany
już jest ogółowi, dzięki gorącemu a przychylnemu popar-
ciu wszystkich czasopism naszych.

Zawiadomienie nasze puszczamy między cały światły
ogół na dowód, że oczekiwane przez wszystkich wyda-
wnictwo stwierdzamy czynem, zapraszając do przedpłaty
pod dawnem hasłem mieszczan krakowskich: **Labore
virtus, virtute gloria paratur** — dajemy rzetelną i su-
mienną pracę, sława zaś i rozgłos niech rośnie tylko dla
naszych pomników krakowskich — przeszłości naszej.

Posyła
Kopertę

Ryc. 3. Prospekt wydawnictwa „Pomniki Krakowa” awers. Arch. Narod. B-III-345

WYDAWNICTWO „POMNIKI KRAKOWA”

wychodzić będzie
zeszytami co miesiąc,

w formacie niniejszego zawiadomienia, na papierze welinowym. Zeszyt będzie obejmował, oprócz tekstu, co najmniej 15 rysunków z pomników oraz zabytków świeckich, nie licząc wśród tekstu inicjałów z odpowiedniej epoki zabytków opisywanych i motywów do dzieł sztuki należących.

Całość obejmie zeszytów 40 i podzielona będzie na trzy (3) tomy.

Tom I-y obejmie pomniki i zabytki z okresu romanizmu i gotyku. Tom II-gi z okresu Odrodzenia. Tom III-ci z okresu baroka i rokoka.

WARUNKI PRZEDPŁATY.

Przedpłata jednego zeszytu	w Austryi	2 zlr. 50 ct.,	z przesyłką na prowincję	2 zlr. 75 ct.
„ „ „	w Rosyi	2 ruble	„ „ „	2 sr. 30 kop.
„ „ „	w Prusiech	4 mk. 50 f.	„ „ „	5 m.

Pierwszy zeszyt ukaże się w lutym 1900 r. Przy zapisywaniu składa się prenumeratę za pierwszy i ostatni.

Zeszytów pojedynczych nie można nabywać.

Prenumeratę najlepiej przysłać można na całość wydawnictwa 100 zlr., 80 rsr. lub 180 mr. pod adresem Redakcyi „Pomników Krakowa”: Stanisław Cercha, Kraków, ul. Długa 1. 37.

Prenumeratę roczną, kwartalną lub miesięczną przyjmują także wszystkie księgarnie w kraju i zagranicą.

Skład główny w księgarniach G. Gebethnera i Spółki w Krakowie, Gebethnera i Wolffa w Warszawie i w Łodzi.

Uprasza się o najspieszniejsze przysyłanie prenumeraty.

LIST ZWROTNY

do Redakcyi „Pomników Krakowa” w Krakowie, ul. Długa 1. 37
lub do księgarni: G. Gebethnera i Spółki w Krakowie, Gebethnera
i Wolffa w Warszawie i Łodzi.

Załączając zlr. rs. mk. _____ na zeszyt _____ upraszam o wysłanie zeszytu „Pomników Krakowa” pod adresem:

Imię i nazwisko: _____

Miejscowość: _____

Stacya pocztowa: _____

(Gubernia): _____

Skład główny w księgarniach: G. Gebethnera i Spółki w Krakowie, Gebethnera i Wolffa w Warszawie i Łodzi.

Друковано Петербурге. — Бармана, 4 Октября 1899 года.
Kraków. — Nakładem Wydawnictwa „Pomników Krakowa”. — Druk W. L. Anczyca i Spółki.

Ryc. 3a. Prospekt wydawnictwa „Pomniki Krakowa” 1899, awers. Arch. Narod. B-III-344

C.K. Ministerstwo Oświaty, Akademię Umiejętności w Krakowie, Sejm Krajowy i Radę miasta Krakowa, a polecane przez Radę Szkolną Krajową. Stanisław dziękował także wielu osobom prywatnym, które wsparły wydanie *Pomników Krakowa*, w tym zaprzyjaźnionemu z nim Emilowi Waydłowi, adwokatowi z Warszawy²⁶. Redakcja złożona z redaktora i wydawcy Stanisława Cerchy oraz buchaltera mieściła się w domu przy ul. Długiej 37 (fot. 2)²⁷. Prenumeratę przyjmowała zarówno redakcja jak i księgarnia G. Gebethnera i Spółki w Krakowie, oraz Gebethnera i Wolffa w Warszawie i Łodzi.

Prace rozpoczęto od przygotowania prospektów w dwóch wersjach, a tekst do drugiego napisał Feliks Kopera²⁸.

W prospekcie pierwszym zamieszczono informacje o objętości wydawnictwa, które miało składać się z 40 zeszytów, wychodzących co miesiąc, a w całości tworzących trzy tomy, obejmujące „Tom I-y ... pomniki i zabytki romanizmu i gotyku. Tom II-gi z okresu Odrodzenia. Tom III-ci z okresu baroku i rokoka” (Ryc. 3)²⁹. Podana była cena prenumeraty według waluty w każdym z trzech zaborów, warunki prenumeraty oraz prośba o wpłacanie całej sumy, która za 40 zeszytów miała wynosić w Austrii 100 złr 80 rsr. Na odwrocie prospektu zamieszczony był rysunek wawelskiego nagrobka biskupa Piotra Gamrata wykonany przez Stanisława (1896)³⁰.

Prospekt drugi (Ryc. 3a) zawierał obszerny tekst z prośbą o szerokie poparcie prenumeraty przez mieszczan krakowskich pod hasłem *Labore virtus virtute gloria paratur*, a na rewersie zamieszczony był rysunek wawelskiego nagrobka Piotra Kmity st., rysowany przez Maksymiliana w roku 1858 (Ryc. 4)³¹. Zadbano także o reklamę w gazetach, a więc w *Wędrowcu* i w *Czasie*³².

Z listów Cerchowej wynika, że prospekty drukowane były w Warszawie, co wymagało złożenia ich do cenzury rosyjskiej – stąd obawiano się odmowy wydania zezwolenia³³. Kolejne trudności wynikły przy przesyłaniu prospektów z Rosji do Austro-Węgier, czyli z Warszawy do Krakowa, gdyż, ze względu na umieszczone

²⁶ J. Waydel Dmochowska, *Dawna Warszawa*, b.m.r., s. 58–61, 383: „Jednym z częstych gości, którego mogłabym porównać do «domowego ducha» był Stanisław Cercha [...] Ojciec mój [...] znajdował z nim mnóstwo tematów do rozmowy, lubił go i cenił”; taż, *Jeszcze o dawnej Warszawie*, Warszawa 1960, s. 135.

²⁷ Listy Leokadii z Burdzińskich Cerchowej, Kraków b. daty. Patrz Aneks. Dom przy ul. Długiej 37, zbudowany w roku 1891, kupiła Leokadia Wiśniewska, z domu Czencz, cioteczna babka Stanisława Cerchy i zapisała mu w testamencie. Stanisław był właścicielem od roku 1901. W 1909 został przebudowany parter domu wg projektu Zygmunta Miaskowskiego, z wyróżnieniem sieni rozdzielającej część przeznaczoną na sklep i składzik, w którym mieściły się materiały do wydawnictwa *Pomniki Krakowa*. Arch. Narod. APB Dz. V LS 228, f. 165.

²⁸ List Leokadii z Burdzińskich Cerchowej, Kraków 3 IX 1899. Patrz Aneks.

²⁹ Arch. Narod. B-III-344 (awers i rewers).

³⁰ Arch. Narod. 29/1548, 469.

³¹ Arch. Narod. B-III-345 (awers i rewers); 29/1548, 148.

³² „Wędrowiec” 1899, nr 44, s. 871.

³³ Listy Leokadii z Burdzińskich Cerchowe, Kraków: 3 IX 1899, 17 I 1900, b. daty. Patrz Aneks.

KATEDRA KRAKOWSKA:

POMNIK BRONZOWY PIOTRA KMITY, WOJEW. KRAK. † 1606.

Rzeczył Maksymilian Cercha 1858 roku.

Ryc. 4. Maksymilian Cercha, Nagrobek Piotra Kmity St., rys. 1858. Prospekt wydawnictwa „Pomniki Krakowa”, rewers. Arch. Narod. B-III-345

na rewersach rysunki Cerchów, prospekty potraktowano jako obrazy i nałożono cło w wysokości 700 rs.³⁴

Wbrew temu, co pisała Cerchowa, że pierwszy zeszyt ukaże się w lutym 1900, nastąpiło opóźnienie wynikłe z problemów z rosyjską cenzurą, która w końcu wydała zezwolenie z datą wsteczną 4 września 1899. Ostatecznie zeszyt 1 ukazał się 1 marca 1900³⁵.

Mimo reklamy oraz podkreślaniu w tekstach prospektów, że wydawnictwo dotyczy zabytków świeckich, a nie sztuki kościelnej, co miało zachęcić do prenumeraty środowisko warszawskich ewangelików, do których należał Emil Waydel, oraz Żydów, prenumeratorów w marcu 1900 było zaledwie dwudziestu pięciu. W związku z czym Stanisław szukał w kwietniu 1900 możliwości uzyskania zapomogi od sejmu galicyjskiej, w czym miała mu pomóc Eleonora z Hussarzewskich, żona Andrzeja Lubomirskiego, dawna uczennica Maksymiliana³⁶. Stanisław szukał także pomocy u Henryka Schwarza, starszego krakowskiej kongregacji kupieckiej, dawnej kongregacji włoskiej³⁷. W międzyczasie sytuacja zaczęła się polepszać, gdyż w kolejnych listach Cerchowa donosi, że „prenumeratorów codziennie przybywa i jest ich już 250”, w końcu „że już na liście zmieścić się nie mogą”³⁸. Mimo to list Stanisława do Stanisława Tomkowicza, wysłany już po ukończeniu całego wydawnictwo w roku 1904 wskazuje, że „egzemplarzy rozeszło się stosunkowo mało, a wydawnictwo kosztowało wiele”³⁹.

METODA PRZYGOTOWYWANIA WYDAWNICTWA

Trzon wydawnictwa *Pomniki Krakowa* stanowiły rysunki Maksymiliana, które zaczął wykonywać w połowie lat 40. wieku XIX: jak nagrobek Wawrzyńca Spytka Jordana w kościele Św. Katarzyny (1846), z którego wykonano litografie, drewniany nagrobek Leszka Czarnego z kościoła dominikanów (1848), który spłonął w roku 1850, detale wawelskiego nagrobka Kazimierza Jagiellończyka (1849), nagrobek Prospera Provany (1850) i Wacława Sierakowskiego (1858), obydwaj w kościele dominikanów, czy epitafium Zachariasza Teszarnowicza w kościele Św. Mikołaja (1859)⁴⁰. Szczególną wartość dokumentacyjną mają rysunki Ołtarza Mariackiego

³⁴ List Leokadii z Burdziński Cerchowe, Kraków 17 I 1900. Patrz Aneks.

³⁵ List Leokadii z Burdziński Cerchowej, Kraków 3 III 1900. Patrz Aneks; *Pomników Krakowa Maksymiliana i Stanisława Cerchy wyszedł zeszyt pierwszy*, „Czas” LIII, nr 53, 1 III 1900; S. Tomkowicz, *Cerchów i Kopyry Pomniki Krakowa*, „Czas” LIII, nr 267, 30 X 1900; nr 268, 31 X 1900.

³⁶ Listy Leokadii z Burdziński Cerchowej, Kraków: 3 III 1900; 20 IV 1900; 28 IV 1900. Patrz Aneks Aneks.

³⁷ Kongregacja kupiecka powstała w roku 1808 jako przekształcenie dawnej kongregacji włoskiej. S. Tomkowicz, *Włoscy kupcy ...*, s. 25.

³⁸ Listy Leokadii z Burdziński Cerchowej, Kraków, b. daty. Patrz Aneks.

³⁹ List Stanisława Cerchy do Stanisława Tomkowicza, Warszawa 12 X 1904, zob. Bibl. Nauk. PAU i PAN, rkps sygn. 1999, k. 7–8. Ze wspomnień rodzinnych wynika, że zeszyty *Pomników Krakowa* długie lata leżały nie sprzedane w składziku przy ul. Długiej 37.

⁴⁰ Arch. Narod. 29/1548: 51, 56, 58, 669, 752, 1232, 1234, 1422, 1669.

Ryc. 5. Maksymilian Cercha, Zaginiony Nagrobek Femki Borkowej, rys. piórkem lawowany 1852.
Arch. Narod.29/1548, 224

Wita Stwosza z lat 50. wieku XIX, tak całości jak i poszczególnych kwater (*Spotkanie Joachima z Anna, Zmartwychwstanie, Wniebowstąpienie*) oraz fragmentów zwieńczenia (*Koronacja Matki Boskiej, anioły*), które pokazują stan zachowania ołtarza, zwłaszcza uszkodzenie predelli oraz koronę na głowie Matki Boskiej w scenie środkowej ołtarza⁴¹. Mimo że wydawnictwo w założeniu miało dotyczyć nagrobków, znalazły się w nim także rysunki Maksymiliana z widokami kościołów krakowskich rysowane w latach 50.: Św. Marka, z którego wykonano litografię), karmelitów na Piasku, Św. Floriana ze szkołą parafialną, ss. wizytek, Św. Idziego, wnętrza kościoła dominikanów po zawaleniu się sklepienia spowodowanego pożarem Krakowa w roku 1850 (Ryc. 1, 2), a nawet drewniane domy garbarzy przy ul. Karmelickiej (Ryc. 3 i 3a)⁴². Większość rysunków Maksymiliana pochodzi z lat 60. jak płyta wierzchnia nagrobka Fryderyka Jagiellończyka na Wawelu, który to rysunek był wystawiany na wystawie w roku 1887⁴³. Szczególne znaczenie mają rysunki nagrobków, które uległy zniszczeniu w czasie pożaru w roku 1850, pochodzące z kościoła dominikanów, jak wspomniany Leszka Czarnego oraz Femki Borkowej (Ryc. 5), Jana Kobyłeńskiego, Klemensa Wątróbki, Stanisława Kuczkowskiego czy Józefa Latońskiego⁴⁴. Mimo podeszłego wieku Maksymilian rysował nagrobki po kościołach krakowskich jeszcze w latach 80. i na początku lat 90.⁴⁵

Maksymilian rysował ołówkiem, przeważnie na kartonie, wyjątkowo przynosił rysunek na kalkę za pomocą ołówka lub piórka, np. nagrobki Leszka Czarnego czy Jana Konarskiego w katedrze wawelskiej⁴⁶. Niektóre rysunki, jak Ołtarz Mariacki, były lawowane, duża ilość malowana była akwarelą, np. epitafia i nagrobki: Zachariasza Tesznarowicza (1859) i Franciszka Kaczorowicza w kościele Św. Mikołaja (1860), Gabriela Franciszka Stokowskiego (1856) i ks. Stanisława Borka w kościele franciszkanów (1864), Szymona Zimorowicza (1861) i Hieronima Golińskiego (1862) w kościele dominikanów, Łukasza Noskowskiego w kościele Mariackim (1862) i inne⁴⁷. Maksymilian wykonywał także przebitki (*frottage*) i rysunki pomiarowe nagrobków z zaznaczeniem wymiarów poszczególnych elementów, które później opracowywał w domu⁴⁸. Osobno rysował detale np. herby na chrzcielniczy

⁴¹ Arch. Narod. 29/1548: 269, 289, 293, 298, 300. Rysunek ołtarza Mariackiego wg rysunku Maksymiliana sfotografował Walery Maliszewski (Arch. Narod. 29/1548, 290).

⁴² List Leokadii z Burdziński Cerchowej, Kraków 3 III 1900. Patrz Aneks. MHK 2000 VIII. Arch. Narod. 29/1548: 1826, 1828, B-II-70, B-II-112, B-III-49-1. MNK III r. a. 440.

⁴³ Arch. Narod. 29/1548, 141.

⁴⁴ Arch. Narod. 29/1548: 203, 207, 224, 651, 1247.

⁴⁵ Arch. Narod. 29/1548: 1731, 1745.

⁴⁶ Arch. Narod. 29/1548: 488, 489, 1232.

⁴⁷ Arch. Narod. 29/1548: 224, 253, 289, 604, 612, 620, 624, 640, 656, 662, 672, 705, 707, 716, 724–726, 731, 739, 741, 745, 747, 775, 840, 869, 879, 898, 900, 1151, 1237, 1239, 1241, 1249, 1288, 1292, 1327, 1333, 1338, 1340, 1343, 1356, 1359, 1361, 1364, 1370, 1382, 1385, 1388, 1390, 1292, 1394, 1417, 1419, 1422, 1425, 1470, 1577, 1581, 1666, 1682, 1728, 1733. MNK III r.a. 15 918–15 919, 15 922, 15 924.

⁴⁸ Np. przebitka „motywu znalezionej przy restauracji kościoła dominikanów... piaskowiec około 1570 przeniesiona do Archiwum Aktów Dawnych”, Arch. Narod. 29/1548: 215, 966, 1055,

ze zburzonego kościoła Św. Szczepana, przeniesionej do kościoła karmelitów (Ryc. 6)⁴⁹. Szczególną uwagę zwracał na napisy na nagrobkach i innych rysowanych zabytkach, zarówno na poprawność odczytu, jak i formę graficzną⁵⁰. Maksymilian odbywał także tzw. wycieczki artystyczne, rysując nagrobki w kościołach w okolicach Krakowa (Czerna, Czulice, Drobin, Giebułtów, Gręboszów, Kromolów, Łazanów, Modliszewice, Mogiła, Niepołomice, Raciborowice, Rudno, Ruszcza, Staniątka, Wiśnicz Nowy, Wojnicz, Tranów, Tyniec), a nawet do Królestwa Polskiego (Gowarczów, Kazanów, Końskie), gdyż w Końskich mieszkał jego brat Teofil⁵¹. Charakterystyczne dla Maksymiliana było umieszczanie w podpisie, obok rocznej, także daty dziennej. W *Pomnikach Krakowa* zamieszczone zostały również litografie kościołów krakowskich Św. Marka czy ss. wizytek, wykonane wcześniej w zakładzie litograficznym Maksymiliana⁵².

W ciągu prawie 50. lat od czasu powstania rysunków do ich wydania uległy one zatarciu, w związku z powyższym Stanisław, przygotowując wydawnictwo, wzmacniał rysunki ojca oraz uzupełniał w latach 1900–1904 zbiór o brakujące, głównie barokowe i rokokowe nagrobki, a takie informacje zostały zawarte w podpisach oraz pochodzą z listów w zbiorach rodzinnych⁵³.

Stanisław rozpoczął swoją pracę jednak już w czasie studiów w Akademii Sztuk Pięknych, a kontynuował w połowie lat 90., co wskazuje, że już wtedy nosił się z zamiarem wydania rysunków ojca⁵⁴. Rysunki wykonywał też w czasie inwentaryzacji zabytków (Nowy Sącz, Ruszcza, Włocławek)⁵⁵. Rysował głównie ołówkiem na kartonie dużych rozmiarów, ale zdarzają się również akwarele, np. hermy w kościele Św. Idziego (Ryc. 7)⁵⁶. Poziom wykształcenia artystycznego Stanisława był znacznie wyższy od ojca i jego rysunki, tak w zbiorach rodzinnych jak i muzealnych, pokazują zupełnie inną, bardziej nowoczesną technikę, mimo to rysując nagrobki starał się powtarzać technikę rysunkową ojca. Powtórnie rysował także te z nagrobków, które wcześniej, w latach 50., rysował jego ojciec. Prowadzenie

1068, 1116, 1168, 1289, 1348, 1366, 1397, 1440, 1501, 1549, 1600, 1607, 1646, 1654, 1713, 1737, 1745, 1753.

⁴⁹ Arch. Narod. 29/1548, 243.

⁵⁰ Arch. Narod. 29/1548: 226, 227, 229, 244, 245, 1168, 1242, 1299.

⁵¹ Teofil Cercha kupiec, żona Eleonora z Koryckich, syn Maksymilian Leon lekarz. Arch. Narod. 29/1548: 318, 321, 328, 879, 881, 885. MNK ks. szk. 7608, 7613, 7614, 7671, 7814, 10 464, 10 526, 10 527, 10 542, III r.a. 15 915–15 918, 15 920–15 921, 15 923.

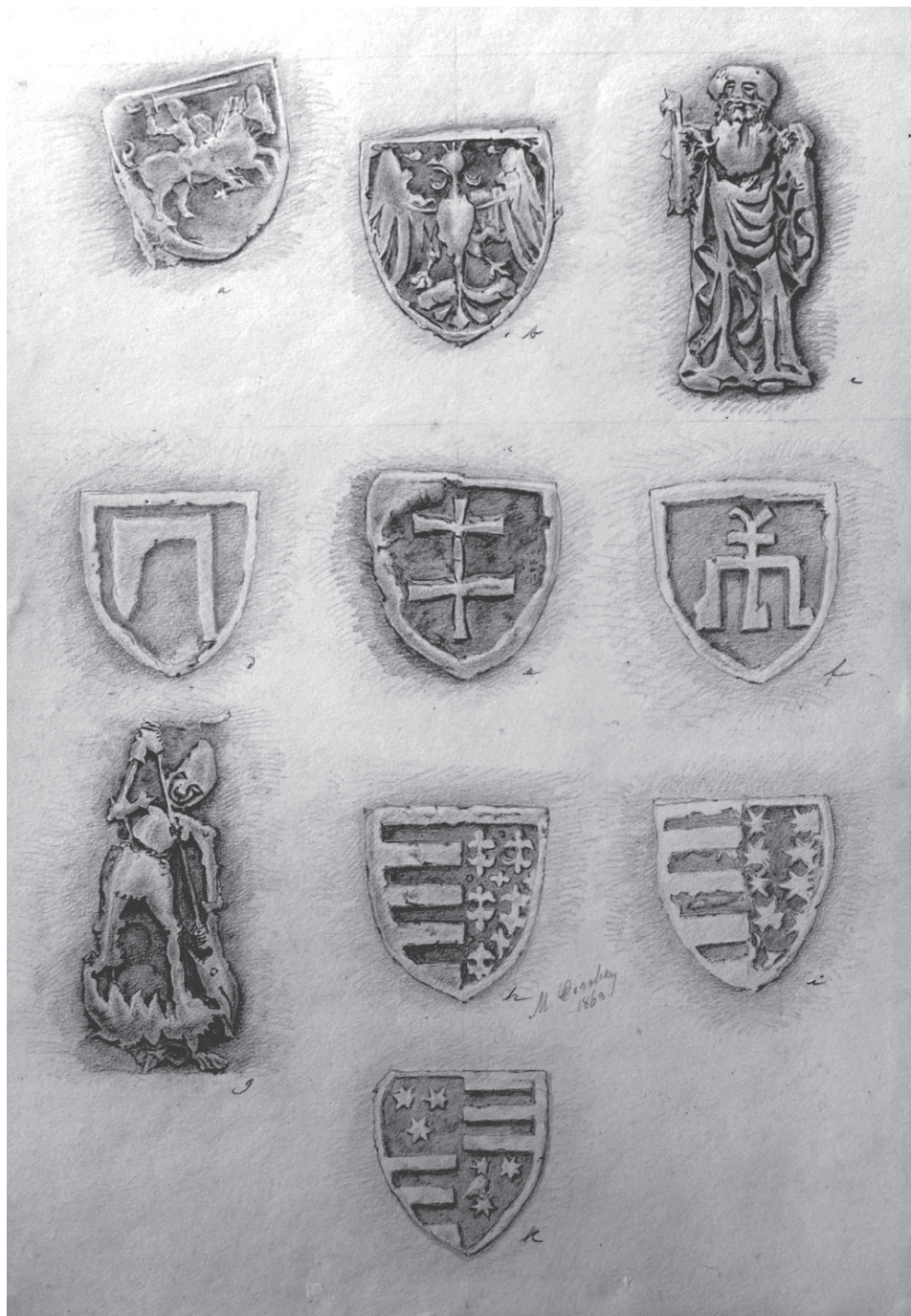
⁵² Arch. Narod. B-II-70, B-II-112.

⁵³ Listy: Leokadii z Czenczów Wiśniewskiej, Kraków 7 VII 1899; Leokadii z Burdzińskich Cerchowej, Kraków 6 VII 1899. Patrz Aneks. Arch. Narod. 29/1548: 32, 48, 50, 62, 389, 408, 430, 438, 469, 483, 503, 508, 519, 539, 542, 561, 580, 583, 607, 668, 680, 753, 791, 807, 831–832, 881, 984, 1064, 1079, 1156, 1174, 1200, 1415, 1548, 1615, 1627, 1630, 1699, 1706, 1720.

⁵⁴ Arch. Narod. 29/1548: 970, 1009. Rysunki wzorów naśladowujących intarsje na niezachowanych stallach w kościele Mariackim, 1884 rok. Arch. Narod. 29/1548: 1515–1517, Nagrobek Piotra Gembickiego 1890 rok, Arch. Narod. 29/1548, 469; rys. z roku 1896: 29/1548, 511, 945, 988, 995.

⁵⁵ MNK ks. szk. 10 483, 10 484.

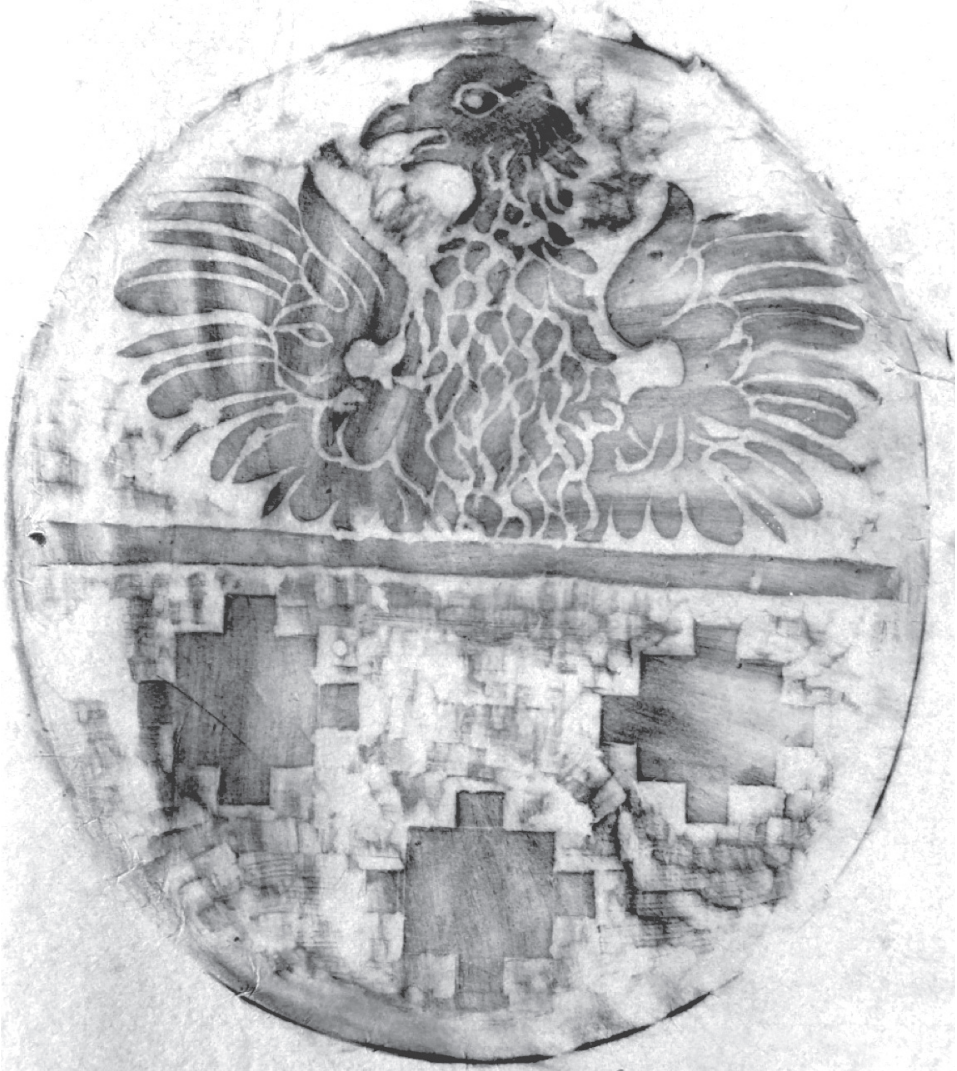
⁵⁶ Arch. Narod. 29/1548, 1377.

Ryc. 6. Maksymilian Cercha, Herby na chrzcielnicy ze zburzonego kościoła Św. Szczepana, rys. 1863.
Arch. Narod. 29/1548, 243

Ryc. 7. Stanisława Cercha, Herma w kościele Św. Idziego akwarela 1899. Podpis Leokadia Cerchowa.
 Arch. Narod. 29/1548, 1515

Ryc. 8. Herb Sulima na nagrobku Andrzeja Pęgowskiego w katedrze wawelskiej. Przebitka, wyk. Stanisław Cercha, Arch. Narod. 29/1548, 1016

inwentaryzacji zabytków pozwoliło Stanisławowi dokonywać rekonstrukcji niektórych nagrobków, wcześniej narysowanych przez ojca, o później odnalezione fragmenty. Świadczy o tym uszkodzony nagrobek Jana Raweny w kościele dominikanów, rysowany przez Maksymiliana w roku 1863, uzupełniony o fragmenty odnalezione przez Stanisława w roku 1902⁵⁷. Przy pracy nad *Pomnikami Krakowa* okresowo pomagali mu malarze wynajmujący atelier na ulicy Długiej 37⁵⁸. Chcąc nadać rysunkom charakter dokumentalny Stanisław wykonywał cały szereg przebitek węglem (Ryc. 8)⁵⁹. Tak jak Maksymilian, Stanisław robił także rysunki pomiarowe z zaznaczonymi wymiarami, zarówno całości, jak i detali (Ryc. 9)⁶⁰. Ponadto pod każdym rysunkiem została zaznaczona skala. Osobno przerysowywał napisy znajdujące się na nagrobkach czy chrzcielnicach oraz herby i znaki kamieniarskie w katedrze wawelskiej (Ryc. 10)⁶¹. Zarówno Maksymilian, jak i Stanisław robili pomocnicze rysunki detali, które przerysowali na kalce i wykorzystywali przy opracowaniu całości⁶². Zachowały się rysunki obrazujące sposób kopiowania napisów na nagrobkach przez Stanisława, który dzielił kartkę papieru na równoległe linie, a następnie na każdej z nich nanosił napis lub poszczególne litery zachowane z zatartego napisu⁶³. Stanisław, rysując zabytki, korzystał też z fotografii, o czym świadczą fotografie krucyfiksu królowej Jadwigi czy ołtarza bł. Stanisława Kazi-

⁵⁷ Arch. Narod. 29/1548, 672.

⁵⁸ List Leokadii z Burdzińskich Cerchowej b. daty. Patrz Aneks.

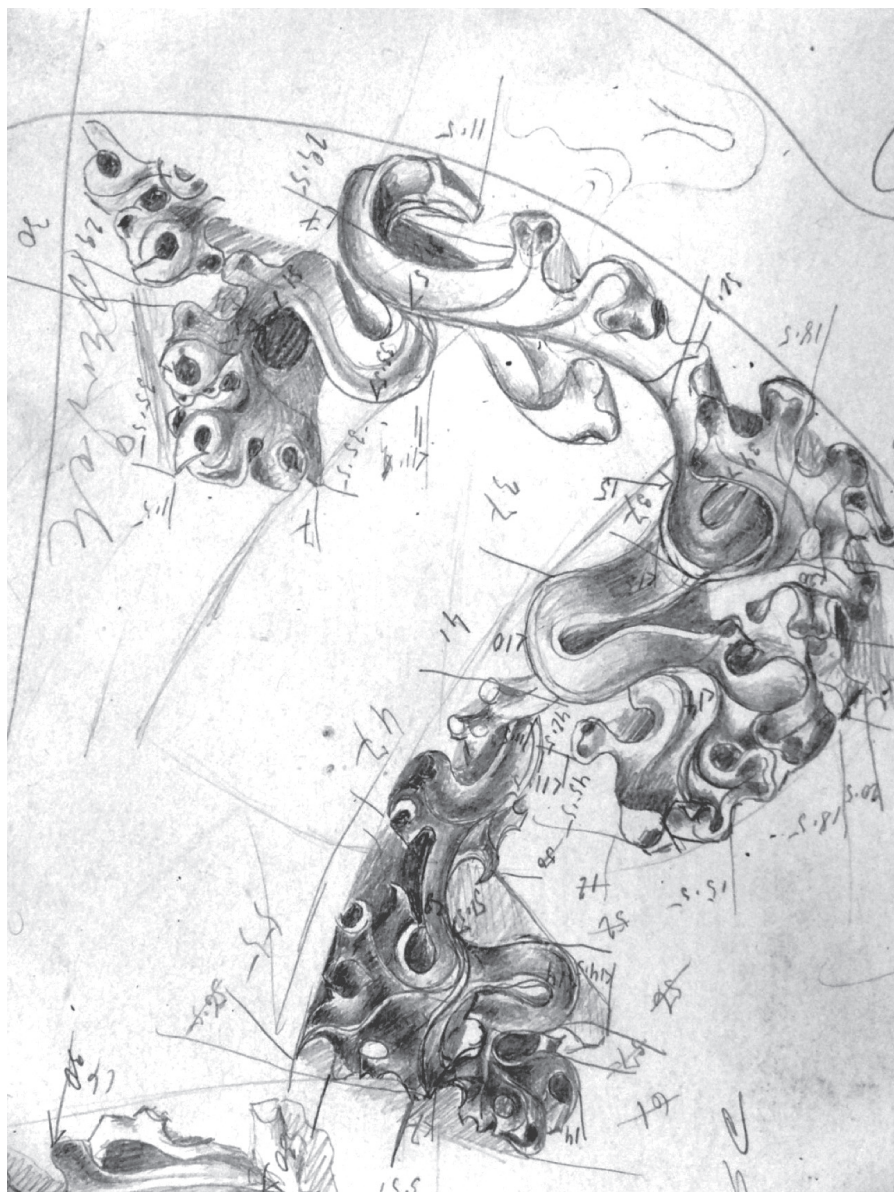
⁵⁹ Arch. Narod. 29/1548: 65, 72, 110–112, 117, 120, 121, 139, 190, 215, 367–368, 379, 385, 391, 396–397, 405, 412, 426, 440, 456, 460, 468, 478, 482, 510, 516, 535, 538, 546–549, 564, 572, 586, 598, 609, 633, 645, 648, 672, 679, 683–687, 689–691, 694, 697, 703–704, 722, 733–734, 758–759, 764, 774, 782, 799, 803, 809, 815, 820, 825, 844–845, 854, 858, 865, 874, 907, 912, 916, 920, 930–931, 933, 941, 944, 955, 957, 959, 960, 965, 969, 972, 978–979, 982–983, 986, 994, 998, 1002, 1008, 1911, 1014–1016, 1019, 1023–1024, 1028, 1030, 1033, 1037, 1041, 1044–1045, 1048, 1052, 1055, 1059, 1062, 1067, 1071, 1075, 1078, 1081–1082, 1087–1088, 1094–1098, 1100, 1104–1109, 1112, 1119–1120, 1123, 1124, 1129–1133, 1137, 1143, 1145, 1155, 1157, 1161, 1167, 1171, 1173, 1179, 1187–1188, 1191–1196, 1202, 1206, 1210, 1217, 1221, 1224, 1228, 1231, 1253–1254, 1262, 1268–1269, 1270, 1273, 1276, 1280–1283, 1287, 1297, 1299, 1303–1304, 1307, 1310, 1314, 1317, 1326, 1331–1332, 1335, 1342, 1358, 1363, 1372, 1381, 1384, 1399, 1421, 1424, 1427, 1430, 1433, 1441, 1444, 1449, 1452, 1456, 1459, 1462, 1467, 1474, 1477, 1484, 1488–1489, 1492, 1496–1497, 1500, 1504, 1508, 1537, 1541, 1547, 1551, 1561, 1566–1567, 1589, 1590, 1595, 1603–1604, 1607, 1610, 1614, 1617, 1620, 1625, 1629, 1633, 1650, 1651, 1655–1656, 1663, 1668, 1671, 1674, 1675, 1680, 1687, 1691, 1695, 1698, 1703–1705, 1713, 1716, 1719, 1737, 1740–1741, 1745, 1747, 1765–1766, 1797, 1801. MNK ks. szk. 10519/1–2; 10 521–10 524, 10 545, 11 504, III r.a. 17 379–11 381.

⁶⁰ Arch. Narod. 29/1548: 64, 143–147, 411, 423, 671, 715, 790, 818, 829, 832, 836, 1143., 1157, 1161, 1163, 1171, 1182, 1203, 1206–1207, 1218, 1381, 1400, 1406, 1410, 1414, 1433, 1444, 1462, 1474, 1485, 1489, 1490, 1500, 1521–1525, 1527–1528, 1532, 1534, 1552–1553, 1561, 1568, 1570, 1604, 1611, 1614, 1617, 1620, 1625–1626, 1629, 1632, 1636, 1645, 1649, 1685, 1693, 1698, 1703–1704, 1709, 1716, 1719, 1723, 1758, 1760. MNK ks. szk. 10 426, 10 446, 10 447, 10 492, 10 505.

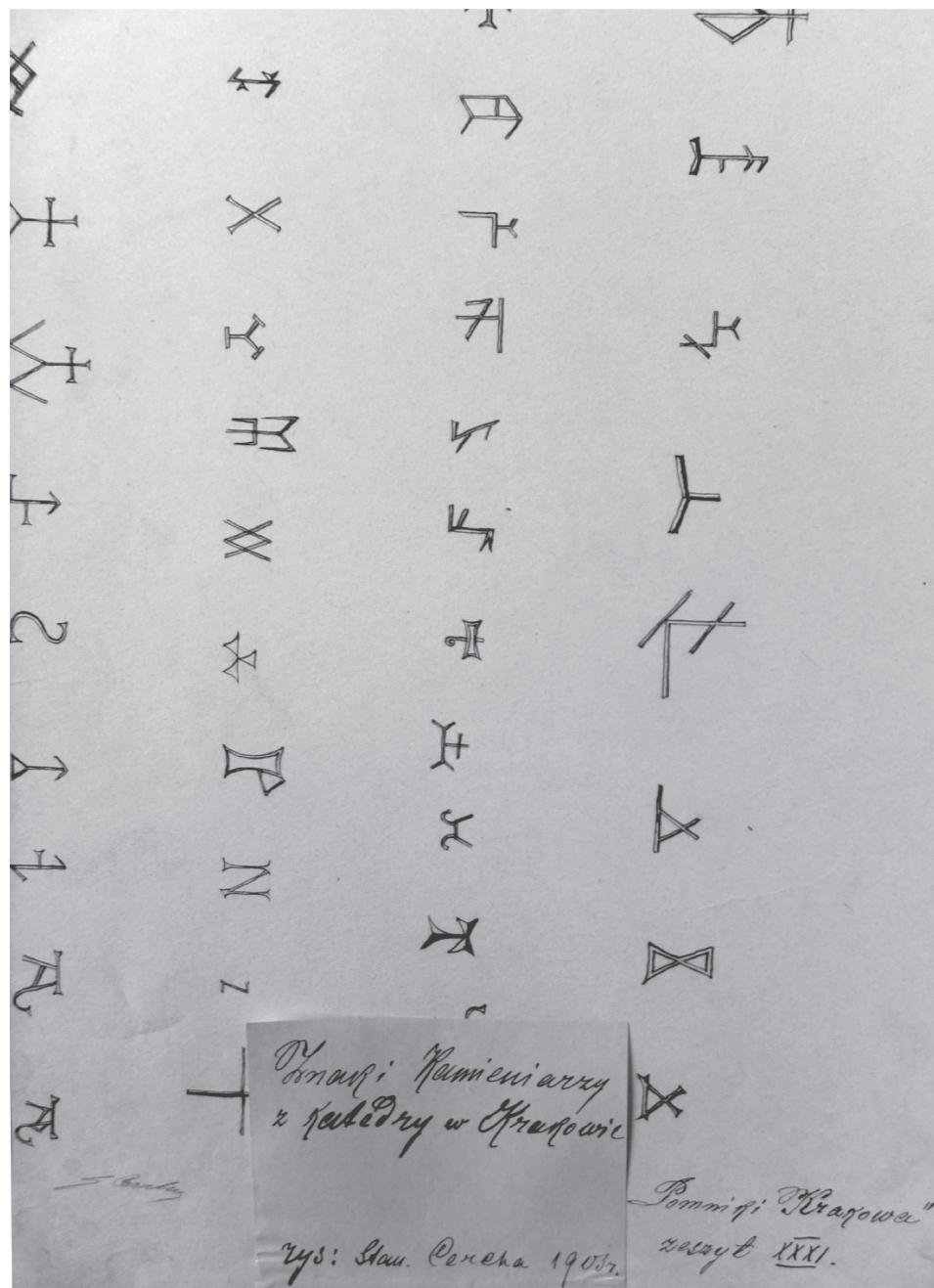
⁶¹ Arch. Narod. 29/1548: 178, 243–245, 743, 1245, 1279, 1291, 1367.

⁶² Arch. Narod. 29/1548: 104–109, 113–116, 118–119, 217, 472, 486, 489, 856, 872, 903, 910–911, 917, 973–974, 1089–1091, 1102, 1135–1136, 1139, 1182, 1197, 1293, 1478, 1512, 1773, 1808, 1815.

⁶³ Arch. Narod. 29/1548: 1684, 1710, 1725, 1750. MNK III r.a. 16041, ks.sz. 10 467–10 468, 10 470, 10 501, 10 520, 10 524/1–2, 10 544.

Ryc. 9. Stanisław Cercha, Żabki liściaste na baldachimie nagrobka Kazimierza Jagiellończyka, rys. pomiarowy. Arch. Narod. 29/1548, 65

Ryc. 10. Stanisław Cercha, Znaki kamieniarskie w katedrze wawelskiej, rys. piórkem 1903. Podpis Leokadia Cerchowa. Arch. Narod. 29/1548,178

mierzka w kościele Bożego Ciała oraz wykonane przez Ignacego Kriegera, zachowane w zbiorze rysunków Cerchów w Archiwum Narodowym⁶⁴. Stanisław sam amatorsko zajmował się fotografią i być może robił fotografie rysunków ojca⁶⁵. Doceńnię rolę fotografii w dokumentacji sztuki skoro w *Pomnikach Krakowa* obok rysunków zamieścił także kilka fotografii, w tym fotografię wykonaną przez Włodzimierza Demetrykiewicza w roku 1899, przedstawiającą nagrobek nieznanego rycerza z wieku XV, pochodzący z rozebranego kościoła Św. Krzyża na Kleparzu (pl. Słowiański), wmurowany w zewnętrzną ścianę kościoła Bożego Miłosierdzia na Smoleńsku⁶⁶.

Stanisław zajmował się również graficznym opracowaniem tekstu, wprowadzając ozdobne przerywniki, przerysowane przez niego z średniowiecznych rękopisów, np. z Ewangeliarza Emmeramskiego, Pontyfikału Zbigniewa Oleśnickiego czy Pontyfikału Tomasza Strzępińskiego, co jednak krytykowali autorzy recenzji, tak że Kopera w drugim zeszycie *Pomników* musiał wyjaśnić genezę tego pomysłu⁶⁷.

Rysunki w *Pomnikach Krakowa* drukowane były na „cynkotypach jak i fotografiach kolorowych wykonanych w pierwszorzędnym zakładach specjalnych”, o czym informowano w obydwu prospektach, na papierze welinowym bardzo gładkim, który nadawał się do reprodukcji rysunków⁶⁸.

Cynkotypia, czyli technika druku wypukłego, siatkowa i kreskowa została wynaleziona w roku 1881 przez Georga Maissenbacha, a polegała na wykonywaniu zdjęć fotograficznych rysunków przez raster, tj. delikatną siatkę na szkle, umieszczony wewnątrz kamery reprodukcyjnej, blisko kliszy negatywnej⁶⁹. Po wytrawieniu kopii na płycie cynkowej wykonywano odbitki. Zbiór 464 klisz cynkotypowych oraz czcionki alfabetu łacińskiego i gotyckiego, z których drukowano *Pomniki Krakowa*, ofiarował Muzeum Narodowemu w Krakowie 4 VII 1928 Adam Pająk Lenczowski, wnuk Maksymiliana Cerchy⁷⁰. Zachowały się próbne odbitki z płyt cynkotypowych wykonane na bibułkach, a w przypadku akwareł robiono kilka odbitek w różnych kolorach, z których później tworzone jedną całość kolory-

⁶⁴ Arch. Narod. 29/1548: 170, 1201, 1330 i 1882 (fot. 1882 rok), 1444 (fot. I. Krieger).

⁶⁵ J. Waydel Dmochowska, *Dawna Warszawa*, s. 58–61, 383; taż, *Jeszcze...*, s. 135, wspomina, że Stanisław fotografował wnętrza w pałacu Teppera na Miodowej „nosił się bowiem z zamiarem opracowania ... wydawnictwa Pomniki Warszawy”.

⁶⁶ Arch. Narod. 29/1548, 267.

⁶⁷ Arch. Narod. 29/1548: 1774–1780. Listy Leokadii z Burdzińskich Cerchowej, Kraków b. daty; 3 III 1900. Patrz Aneks; *Pomników Krakowa* Maksymiliana i Stanisława Cerchy wyszedł zeszyt pierwszy, „Czas” LIII, nr 53, 1 III 1900.

⁶⁸ Arch. Narod. B-III-344, B-III-345.

⁶⁹ Technika zwana cynkografią była popularna w Warszawie w latach 30. wieku XIX: F.M.S., *Cynkotypia* [w:] *Encyklopedia powszechna VI*, Warszawa 1861, s. 70–72; *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław 1971, s. 435; *Współczesne polskie drukarstwo i grafika książki*, Mały słownik encyklopedyczny, Wrocław 1982, s. 43.

⁷⁰ Poświadczenie Muzeum Narodowego w Krakowie L: 12192, podpisane przez Feliksa Koperę (wł. rodziny). MNK, Dziennik podawczy rok 1928, 4 VII, poz. 12191, s. 528. Niestety dar ten zaginął w nieustalonych okolicznościach.

styczną⁷¹. Próbné odbitki miały zazwyczaj tło czarne, które następnie czyszczono tak, że w ostatecznej wersji rysunki umieszczone są na tle białym. Tomkowicz w swojej recenzji krytykował, chyba niesłusznie, poziom wydawnictwa, pisząc, że drukowane jest na „średnim, choć dobrym papierze”, oraz że „cynkotypie, używane przez siatkę, niekiedy zatarły kontury”, gdyż na owe czasy była to technika nowatorska. W *Pomnikach Krakowa* pod każdym rysunkiem znajdował się podpis w języku polskim i francuskim, w tłumaczeniu Leokadii Cerchowej.

Stanisław zaprojektował także ozdobną okładkę *Pomników Krakowa*, pisaną minuskułą gotycką z monogramem autora, czyli literami SC, którą można było zakupić w zakładzie introligatorskim Karola Wójcika w Pałacu Spiskim na Rynku Głównym⁷².

Rysunki Maksymiliana były przechowywane na ul. Długiej 37 w sposób profesjonalny, zabezpieczone bibułkami, które zachowały się do dzisiaj⁷³. Przebitki podpisywał na bieżąco Stanisław, natomiast – zapewne po śmierci Maksymiliana w roku 1907 – jego żona Leokadia przystąpiła do porządkowania materiałów, jak wskazywałyby karteczki przyklepione pod rysunkami, z podpisami czarnym i czerwonym atramentem jej charakterem pisma (zob. Ryc. 7 i 10)⁷⁴. Większość rysunków została naklejone na kartony, każdy opatrzony kolejnym numerem zeszytu *Pomników Krakowa*, w którym był publikowany. Wiele z podpisów Cerchowej zawiera daty wykonania, których brak w podpisach Maksymiliana, dokładne wymiary przedstawionych nagrobków, ale zdarzają się także błędne informacje, co wskazuje, że Cerchowa robiła podpisy z pamięci. Na przykład na rysunku Maksymiliana nagrobka Gabriela Szadka w kościele dominikanów widnieje data 1862, a w załączonym podpisie Cerchowej 1890⁷⁵.

Na podstawie testamentu Stanisława Cerchy wszystkie materiały będące podstawą wydawnictwa, w postaci prowizorycznie zrobionych tek, miały być przekazane gminie m. Krakowa, a 14 października 1924 roku trafiły do Archiwum Aktów Dawnych w Krakowie (obecnie Archiwum Narodowe)⁷⁶. W *Sprawozdaniu z czynności Archiwum za rok 1924* zapisano „Dyrekcja Archiwum ma za obowiązek wyra-

⁷¹ Na płycie cynkowej w partii wytrawione wciera się jeden kolor, a drugi nakłada wałkiem używając w ten sposób efekty dwubarwne z jednorazowego druku z jednej matrycy (*Encyklopedia wiedzy o książce...* s. 393). Arch. Narod. 29/1548: 350, 400, 447, 706, 724, 736, 740, 754, 776, 838–839, 938, 1164, 1199, 1242, 1293, 1341, 1479, 1518, 1531, 1557, 1582, 1628, 1665, 1667, 1727, 1761, 1764.

⁷² Arch. Narod. 29/1548, 1783.

⁷³ Arch. Narod. 29/1548: 750, 1184, 1234.

⁷⁴ W kilku podpisach występuje także inny charakter pisma.

⁷⁵ Arch. Narod. 29/1548, 692.

⁷⁶ Do tego zbioru weszły także rysunki Maksymiliana i Stanisława, dotyczące zabytków Krakowa, które nie zostały zamieszczone w wydawnictwie, np. liczny zbiór herbów miast i cechów projektowanych zapewne dla dekoracji Sukiennic. Arch. Narod. 29/1548: 21, 654, 1844–1848, 1850–1905. *Prace Komisji Historii Sztuki II*, z. 1, Kraków 1920, Posiedzenie z dnia 13 stycznia 1920, poświęcone wspomnieniu o Stanisławie Cercha, s. LXXVIII, przyp. 2. List Tadeusza Pająka Lenczowskiego do Towarzystwa numizmatycznego z podziękowaniem za udział w pogrzebie Stanisława Cerchy, Mydlniki 30 VIII 1919 (MNK 974/1).

zić najszczersze podziękowanie p. Tadeuszowi Pająkowi [Lenczowskiemu, mężowi najmłodszej córki Maksymiliana, Cecylii] kuratorowi spadku po ś.p. Stanisławie Cersze, który z wielką troskliwością przechowywał te zbiory...⁷⁷ Bardzo długo teki te leżały zapomniane w piwnicach archiwum i jeszcze na przełomie lat 50. i 60. nikt nie mógł udzielić informacji, co się z nimi stało. Zainteresowanie tymi materiałami rozpoczęło się w latach 90., kiedy zaczęto je porządkować. Obecnie tworzą Teki Maksymiliana i Stanisława Cerchów sygn. 29/1548: 1–1843. Niektóre rysunki zamieszczone w *Pomnikach Krakowa*, a także kilkanaście przebitek i rysunków pomiarowych, znajduje się w Muzeum Narodowych w Krakowie i w Muzeum Historycznym m. Krakowa.

ANEKS

Wypisy z listów wysyłanych z Krakowa, ul. Długa 37 do Cecylii z Cerchów⁷⁸ i Tadeusza Pajaka Lenczowskich⁷⁹ w Bernie Morawskim [Brno Czechy] (wł. rodziny).

List Leokadii z Czenczów Wiśniewskiej⁸⁰

D 4/7. 99

„Staś [Cercha] wolny jak ptak, chodzi do katedry, co dzień rysuje, czego mu brak do zbioru”.

Listy Leokadii z Burdzińskich Cerchowej⁸¹:

D 6/7. 1899 r.

„[...] Staś przyjechał. Zamierza wydać prace ojca⁸², na co uzyskał pożyczkę bezprocentową i bezterminową w sumie 4 tysięcy rs. Rachuje, że, gdy będzie miał 500 prenumeratorów, pokryje koszty wydawnictwa... Zabrał się zatem wytrwale do dzieła, rysuje, wzmacnia słabe, tj. bledsze rysunki ojca i porządkuje. Przed końcem roku ma wyjść 1. numer, a prospekt w październiku. Opis da Kopera⁸³, a że jeszcze siedzi w Petersburgu, więc muszą czekać [...] Staś ma na dwa do trzech lat robotę i może przy nas mieszkać [...]”

Dnia 3/9. 1899

„We czwartek przyszedł prospekt od Kopery, a teraz Stach tylko czeka na druk i odbitkę, aby jak najszybciej rzucić miejskiej publiczności. Ponieważ naj-

⁷⁷ Arch. Narod. APKr 175, s. 275.

⁷⁸ Cecylia z Cerchów Pajak Lenczowska (1876–1959), najmłodsza córka Maksymiliana Cerchy, siostra Stanisława.

⁷⁹ Tadeusz Pajak Lenczowski (1876–1943), pracował w latach 1899–1900 w Generalnej Reprezentacji Krakowskiego Towarzystwa Ubezpieczeń Wzajemnych w Bernie Morawskim.

⁸⁰ Leokadia Wiśniewska, cioteczna babka Stanisława Cerchy.

⁸¹ Leokadia z Burdzińskich Cerchowa (1838–1917), żona Maksymiliana, matka Stanisława. Jej zostały dedykowane *Pomniki Krakowa*.

⁸² Maksymilian Cercha (1818–1907), artysta malarz, rysownik, nauczyciel rysunków.

⁸³ Feliks Kopera (1871–1952) historyk sztuki, muzeolog.

ważniejsza jest ta cenzura, więc musi sam jechać do Warszawy⁸⁴: czeka zatem na paszport [...]”

D. 10/9. 1899

„Stach pojechał dzisiaj o 9. na kilka dni, aby prospekt podać do cenzury, jeżeli przyjmą, to dobrze, jeżeli nie, to będzie źle. Rysunki b. ładnie wypadły i prospekt okazały [...] Jeżeli zagranica okaże się chętna, to poda się tekst i w języku francuskim, bo w niem[ieckim] wątpię”⁸⁵.

Dnia 17/1 1900

„Staś był tydzień cały w Warszawie, bo tam nałożyli cła 700 rs. na Prospekta, jako na obrazy”.

b. daty

„Tymczasem Prospekta zamiast na reklamy siedzą na cle w Warszawie. – Kopera tekst napisał, ale styl tak ciężki, że nie wiem, czy się będzie podobał. Choć dzieło więcej na rysunki niż na tekst ma zważać i brać prenumeratów. Staś zajęty ułożeniem i przysposobieniem ozdób do tekstu, który ma wyjść w lutym. Pieniądzy zaczyna brakować... Panowie nasi⁸⁶ rysują i komponują na konkursach, a w wolnych chwilach pomagają Stasiowi”.

D. 3/3. 1900

„Przesyłam Tadziovi i Cesi ofiarowany i Wam przypisany egzemplarz *Pomników*. Oprócz tego 3 egzemplarze do sprzedania, czyli zaprenumerowania. Można dla niektórych osób to ustępstwo zrobić, żeby nie płacili ostatniego egzemplarza, tylko pierwszy, tj. 2,50 złr., a potem posyłać im się będzie [...] Nie tylko same pomniki, ale i widoki i akwarele wychodzić będą – „Czas”⁸⁷ dał krótką, ale b. pochlebnią recenzję. [...] niepotrzebne przerywanie tekstu tymi figielkami, otóż Kopera napisze w drugim zeszytce, że to jest cecha pisma romańskiego..., jest to naśladowanie rękopisu romańskiego. Do politechniki berneńskiej posłaliśmy Prospekt z listem francuskim, mimo to dobrze byłoby, aby Tazio pokazał im zeszyt i zachęcił do prenumerowania. Są to wzory stylów w rzeźbiarstwie, z których czerpać może profesor i wyjaśniać na przykładach. Tutaj jest zaledwie 25 pren[umeratów] [...] może coś jest i w księgarniach, to jeszcze nie wiemy”.

W Krakowie d. 20/4. 1900

„Postaraj się Taziu koniecznie, aby zdobyć prenumeratorów [...] Znamirowskiemu posłać, co o tem (!) pisze „Czas” i „Głos narodu”, a i Schö-

⁸⁴ Prospekt zapowiadający wydawnictwo i zamówienie prenumeraty, *Dozwolono cenzuroju Warszawa 4 IX 1899*, Arch. Narod. sygn. B III 345.

⁸⁵ Zapowiedź ukazania się „Zbioru pomników m. Krakowa”, „Wędrowiec” 1899, nr 44, s. 871 z rysunkiem nagrobka Piotra Kmity, Maksymiliana Cerchy 1858.

⁸⁶ Artyści malarze, którzy wynajmowali atelier na ul. Długiej 37.

⁸⁷ „*Pomników Krakowa*” *Maksymiliana i Stanisława Cerchy wyszedł zeszyt pierwszy*, „Czas” LIII, nr 53, 1 III 1900.

na⁸⁸ nie puszczaj, kiedy chce sympatyzować, a raczej żyć z Polaków [...] Staudynger⁸⁹ może ratę spłacić, choć po 1złr miesięcznie. Staś zdesperowany, bo oprócz Warszawy nie ma nigdzie w Galicji nadziei wielkiego poparcia. Jedzie do Lwowa, aby zyskać zapomogę od sejmu. To wszystko mało!”

W Krakowie dnia 28/4. 1900

„Staś pojechał wczoraj do Lwowa, aby się widzieć z posłami [...] Wstąpiła w nas otucha, bo do ojca napisała księżna Lubomirska, dawniejsza Lorcja Husarzewska⁹⁰, chcąc się prenumerować. Ojciec jej odpisał [...] Stach myśli się pod jej protekcję udać we Lwowie, aby go mężowi przedstawiła, on bowiem ma być nie za długo marszałkiem sejmu”.

D. 18/8. 1900

Zawiera pieczętkę: Wydawnictwo „Pomniki Krakowa”.

b.daty

„Staś był dzisiaj u kupca Szwarca⁹¹, aby go prosić o poparcie pomiędzy kupcami wydawnictwa, gdyż on jest starszym kongregacji. Więc w dzień pracuje, a wieczór biega i stara się; jako wydawca to może, a jako autor nie mógłby się tak poniżyć. Tu ojciec jest autorem, a on wydawcą”.

b. daty

„Przesyłam Wam 4. zeszyt, a p. Schönowi 4. i 5., jak również kwit za 15K. które za pierwsze 3 zeszyty przysłał. Dla Tadzia jeszcze nie mam 5. zeszytu, bo dopiero będą we wtorek [...] Prenumeratorów codziennie przybywa, jest ich już 250. Ogólnie wydawnictwo się podoba i Bóg da, że Stach wynagrodzony zostanie za pracę [...]”

b. daty

„Odsyłam kwit dla p. Schöna za IV i V zeszyt, a za VI mu dasz, gdy Ci zapłacisz, Ty zaś Tadzium będziesz dobry odesłać pieniądze, bo takiego porządku musi się Staś trzymać, gdyż ma buchaltera, nie będąc biegłym w rachunkach kupieckich [...] Sposzczenie o ile więcej jest prenumeratorów, że już na liście się zmieścić się nie mogą”.

⁸⁸ Moritz Schoen, dyrektor Generalnej Reprezentacji Krakowskiego Towarzystwa Ubezpieczeń Wzajemnych w Bernie Morawskim (T. Pająk [Lenczowski], *Zbiorek myśli wybranych*, rkps 1943, s. 7, wł. rodziny).

⁸⁹ Izidor Jan Sztudynger (1878–1951), ojciec Jana Sztudyngera poety, jako kawaler, pracował razem z Tadeuszem Pająkiem Lenczowskim w Generalnej Reprezentacji Krakowskiego Towarzystwa Ubezpieczeń Wzajemnych w Bernie Morawskim (J. Sztudynger, *Szczęście z datą wczorajszą*, Kraków 2008, s. 110, 143, 155).

⁹⁰ Eleonora z Husarzewskich Lubomirska żona Andrzeja Lubomirskiego, uczennica Maksymiliana Cerchy.

⁹¹ Henryk Schwarz starszy Kongregacji kupieckiej (S. Kutrzeba, *Kongregacja kupiecka*, Rocznik Krakowski K XIV, 1910, s. 148, fig. 30).

List Cecylii z Cerchów do męża Tadeusza Pająk Lenczowskiego wysłany z Krakowa, ul. Długa 37 do Berna.

Kraków d. 12/XI [1900]

„Dzisiaj przyjeżdża p. Łopieński, rytownik sławny⁹², a jutro jedzie dalej do Monachium. Staś przyjeżdża w środę. Sprawa dobrze idzie, będzie u nas jeszcze gwarniej”.

List Stanisława Cerchy wysłany z Warszawy, ul. Hoża 45 do Stanisława Tomkowicza do Krakowie (Biblioteka Nauk. PAU i PAN, sygn. 1999, k. 7–8).

12 10 1904

„Wydawnictwo Pomniki Krakowa” [...] ukończyłem już przed kilku miesiącami [...] pora ażeby publiczności przypomnieć i zachęcić ją do kupowania [...] Wiadomo jest W. Panu, że egzemplarzy rozeszło się stosunkowo mało, a wydawnictwo kosztowało wiele [...] była to praca tyle mozołu kosztująca, do której wykonania trzeba było przystąpić z zaparciem się siebie”⁹³.

STANISŁAWA OPALIŃSKA, EWA ŚNIEŻYŃSKA-STOLOT

CRACOW'S MONUMENTS BY MAKSYMILIAN AND STANISŁAW CERCHA
WITH A TEXT BY FELIKS KOPERA IN THE 110TH ANNIVERSARY
OF THE PUBLICATION

Summary

Cracow's Monuments, a three-volume publication completed in 1904, holds a special place among numerous publications about the monuments erected in Cracow in the 19th century and at the beginning of the 20th century. The authors of the illustrations were the Cerchas, father and son – Maksymilian (1818–1907) and Stanisław (1867–1919). The text, which was the first history of Polish art, was written by Feliks Kopera (1871–1952).

Maksymilian was one of the painters who after the fire of Cracow in 1850 documented Cracow's monuments in their drawings. He co-operated with the Department of Archeology and Fine Arts of the Cracow's Scientific Society and together with Józef Łepkowski published *Cracow's Antiquities and Monuments*. Stanisław Cercha was the third child of Maksymilian and Leokadia née Burdzińska. He studied painting at the Cracow Academy of Fine Arts and Anton Ažbė's school in München, where he was later employed (1891–1896). He was interested in archeology, ethnology and art history, he was a member of the Cracow's History and Monuments Lovers' Society and the Society for the Preservation of the Monuments of Art and Culture in Cracow, Committee of the Research into the Art History in Poland of the Polish Academy of Arts and Sciences, he also co-operated with Committee of Anthropology and Archeology of the Polish Academy of Arts and Sciences.

⁹² Ignacy Łopieński (1865–1944), grafik, malarz, medalier. Firma brązownicza braci Łopieńskich została założona w Warszawie w roku 1884 przez Grzegorza (1863–1939) syna Jana, także brązownika i mieściła się na ul. Hożej 55 od roku 1900. O kontaktach S. Cerchy z Łopieńskimi patrz: J. Waydel Dmochowska, *Jeszcze o dawnej Warszawie*, Warszawa 1960, s. 135; *Bracia Łopieńscy tytani warszawskiego brązownictwa*, katalog wystawy 17 lipiec–11 listopad 2013, s. 13–14.

⁹³ S. Tomkowicz, *Cerchów i Koperę „Pomniki Krakowa”*, „Czas” LIII, nr 267, 30 X 1900; nr 268, 32 X 1900.

Basing its presentation on the letters of Leokadia Cercha, the article discusses the history of the preparations for the publication of *Cracow's Monuments*, which was subsidized by the Austrian – Hungarian Ministry of Education, the Polish Academy of Arts and Sciences in Cracow, National Parliament and Cracow's City Council, and private people. From 1900 *Cracow's Monuments* were published in a form of magazine series, as a whole they constitute three volumes encompassing Middle Ages, Renaissance and Baroque. The core of the publication are the drawings depicting the tombstones from Cracow's churches, there are also the images of churches and fragments of the old city buildings. They are printed with the use of Zink ink-free technology. The materials remaining after the publication were passed to the Archives of Old Files in Cracow (now National Archives, The Files of Maksymilian and Stanisław Cercha, classification number 29/1548: 1–1843). Some of the drawings included in *Cracow's Monuments* are part of the collections of the National Museum in Cracow and Historical Museum of the City of Cracow.